

Яковлева Л.А.

МОБІЛЬНА СКУЛЬПТУРА МІЗИНА: ТИПОЛОГІЯ, ТЕХНОЛОГІЯ, ХУДОЖНЯ СТИЛІСТИКА

Стаття присвячена детальному аналізу технології, типології та стилістики мобільної скульптури Мізина.

Дискусії довкола статуеток Мізина.

Фігурки мобільної скульптури з бивня мамонта Мізина є непересічним художнім явищем найдавнішого мистецтва України. Статуетки, знайдені у 1908-1913 рр., під час перших розкопок поселення Мізин, заклали міцний фундамент досліджень палеолітичного мистецтва Східної Європи. Завдяки доповіді Ф.К.Вовка 1912 р. на Міжнародному конгресі доісторичної антропології та археології, вони швидко увійшли до наукового обігу і стали широко відомими. Оригінальна стилістика цих вельми схематичних фігурок одразу привернула пильну увагу дослідників, а їх ідентифікація стала предметом жвавої дискусії, яка не припиняється й сьогодні.

Ф.К.Вовк запропонував розділити статуетки на два основних типи. Перший тип він визначив як фалічні фігурки, другий – як фігурки птахів, виокремивши також і фігурки перехідного типу (Volkov 1913). У своїй дефініції вчений спирався передусім на пошуки аналогій цим стилізованим скульптурним виробам серед природних форм, які він визначив як чоловічий фалос та птах. Висновок був цілком логічним і закономірним, якщо зважити на прихильність автора до гіпотези натуралізму давнього мистецтва. Втім, у питанні інтерпретації мізинських фігурок одразу виникли й інші думки. Такі дослідники як А. Брейль, Г. Обермайер, Е. Каргальяк (Breuil 1913, с.185-188) вбачали у фалічних фігурках Мізина схематизовані зображення жінок. Цей погляд ґрунтувався на порівнянні мізинських статуеток з уже відомими на той час реалістичними та схематичними палеолітичними жіночими зображеннями. Саме своєрідна стилістика формотворення реалістичних статуеток жінок західноєвропейського палеоліту дали підстави ідентифікувати більшість мізинських фігурок як схематизовані жіночі статуетки.

Iakovleva L.A.

THE PORTABLE SCULPTURE OF MEZINE : TYPOLOGY, TECHNOLOGY, STYLIZATION

Подальші відкриття нових зображень жінок, виконаних як у круглій скульптурі, так і в графіці, барельєфі та малюнку на різних предметах мобільного мистецтва та на стінах печер Західної й Центральної Європи, цілковито підтвердили цю гіпотезу, до якої приєдналося чимало дослідників (Ефименко 1953, с.465-468; Абрамова 1962, с.33-36; Замятнин 1961, с.51; Шовкопляс 1965, с.220-236; Филиппов 1983, с.37; Яковлева 1989, с.42-54). Найбільш радикальною була точка зору І.Г. Шовкопляса, який інтерпретував сімнадцять фігурок Мізина виключно як схематизовані зображення жінок, причому зберігаючи їхній розподіл за первинною типологією Ф.К. Вовка: «фалічні фігурки», «фігурки птахів» та «перехідні фігурки» (Шовкопляс 1965, с.220-236, 248). Описуючи статуетки, дослідник визначав їх форми як дуже схематизоване аморфне тіло жінки, а графічний орнамент – як його анатомічні деталі: голову, довге волосся, руки, груди, живіт.

Однак інтерпретація геометричних орнаментальних композицій як реалістичних деталей жіночого тіла, запропонована ще В.М. Даниленком і підтримана та деталізована І.Г. Шовкоплясом, викликала сумніви щодо її надто натуралістичного характеру (Столяр 1972, с.208-210). А.Д. Столяр вважав ці графічні композиції на поверхні статуеток знаковою символікою, пов'язаною з жіночою тематикою, а складні геометричні накреслення у верхній частині «фалічних фігурок» – грудною клітиною, що символізувала «вмістилище душі», вбачаючи в них свідоцтво наявності анімізму у світогляді палеолітичного суспільства (Столяр 1972, с.212-213).

Взагалі орнаментальне оздоблення мізинських статуеток можна розглядати як інтерпретаційний нарис щодо геометричних мотивів палеоліту. Ця орнаментика, що поєднує прості (прямі лінії, шеврони) і складні мотиви (зигзаги, ромби, меандри) дешифрувалася зовсім по різному. Окрім уже викладених пропозицій

вчені шукали пояснень у повторі в графічному орнаменті інших орнаментів природного або штучного походження. Згідно з однією з таких гіпотез, орнамент повторював природний зигзагоподібний рисунок зрізу дентину бивня (Бибикова 1965, с.3-8). Згідно з іншою, – зигзагоподібні хвилі на воді (Marchak 1979, с.271-295). За ще однією гіпотезою орнамент відтворював хутрянний або плетений одяг та прикраси (Salmony 1949, с.113-118) або татуювання тіла (Burkitt 1925, p.126).

Серед розмаїття цих поглядів привертає увагу те, що ряд авторів тим чи іншим чином пов'язували графічні орнаменти з формою статуеток, надаючи орнаменту роль оздоблення різних типів вбрання (плетений одяг, хутряні комбінезони), або прикрас тіла – у вигляді діadem, браслетів, поясів, або розпису оголеного тіла – у вигляді татуювання. Такі висновки базуються передусім на тому, що серед палеолітичних реалістичних зображень оголених жінок є статуетки з зображеннями браслетів, головних уборів, поясів, намиста тощо (Брасемпуй, Вілендорф, Пржедмост, Ля Марш, Костенки 1, Авдеево, Гагаріно), а також тим, що відомі статуетки Мальти представляють жінок у хутрянних комбінезонах.

Паралельно визначенню мізинської пластики як серії жіночих зображень продовжують існувати й опозиційні точки зору, що періодично спричиняють палкі дискусії. На захист визначення мізинських фігурок як фалосів виступив А.Д. Столяр (Столяр 1972, с.212), підтримавши інтерпретацію Ф.К. Вовка. Однак учений пішов далі. Розглядаючи скульптурну форму фалоса у поєднанні з його орнаментальним оздобленням, він запропонував оригінальну інтерпретацію, за якою скульптурна форма фалоса як зображення «чоловіка взагалі», була оздоблена «жіночим орнаментом» у вигляді шевронів (Столяр 1972, с.213).

Ідею поєднання в мізинській пластиці «чоловічої тематики» з «жіночою» підтримав А.К. Філіпов, який розгледів у двох видовжених фалічних фігурках «статуетки чоловіків із графічним зображенням обличчя у хутряному капюшоні, нижче якого був вигравіруваний фалос або борода» (Филиппов 1983, с.37). Дослідник запропонував розширити типологію Ф.К. Вовка, визначивши такі типи як: «фігурки зі слабо вираженою сідничною частиною та певним набором знаків», «фігурки неорнаментовані», «фігурки опуклі» та «фігурки з вельми сплющеною надпоперечною частиною».

Продовжувала існувати та розвиватися й ідея Ф.К. Вовка щодо скульптурного зображення птахів у мізинській пластиці (Спицин 1915, с.26; Городцов 1923, с.281). Водночас висловлювались думки про поєднання у цій скульптурі жінки і птаха як складного фантастичного зображення «жінка-птах» (Ефименко 1953, с.465-467; Борисковский 1953, с.282; Столяр 1972, с.210).

Підсумовуючи охарактеризовані точки зору, окреслимо три основні теми щодо дешифровки мізинської пластики: перша – *зображення чоловічих фалосів або «чоловіків взагалі»*; друга – *зображення жінок*; третя – *зображення птахів, або «жінок-птахів»*. Враховуючи обмеженість тематики та існування складних композиційних зображень у палеолітичному мистецтві і виходячи зі специфічної стилістики цих вельми схематизованих фігурок, можна стверджувати, що мізинська скульптура втілює в собі композиційну антропоморфну тематику, де домінуюча тема жінки поєднується й доповнюється темою чоловіка.

Разом з тим, мізинській скульптурі, попри її відомість, бракує детального типологічного та стилістичного аналізу. Впадає у вічі, що більшість дослідників у своїх висновках спиралися на типологію Ф.К. Вовка, в основі якої лежать досить умовні і не зовсім чіткі критерії розподілу скульптурних витворів на «фалічні фігурки», «фігурки птахів» та «перехідні фігурки». Вважаючи, що фундаментальна основа дослідження потребує більш глибокого стилістично-типологічного аналізу, спробуємо на основі такого аналізу визначити загальні та особливі риси, притаманні мізинській скульптурі.

Типологія мізинської скульптури. Правила формоутворення. Взаємозв'язок скульптурної форми і графічного оздоблення.

Антропоморфна пластика Мізина налічує вісімнадцять статуеток, вирізаних із бивня мамонта у техніці круглої скульптури. Серія з сімнадцяти фігурок (Volkov 1913; Шовкопляс 1965, с.220-236; 248) нещодавно була доповнена ще однією жіночою статуеткою, яка раніше визначалася як зображення «тварини що сидить» (Iakovleva 1995, p.281-283).

Розміри мізинських фігурок коливаються від 14,5 см до 2,5см. Статуетки вирізалися крем'яними різцями по вологому бивню мамонта. Вимочування заготовки надавало їй пластичності та значно полегшувало різьблення по такому твердому матеріалу, як бивень. Заготовки, з яких вирізалися фігурки, мали досить стандартну циліндричну форму. Використовували два

варіанти заготовок: досить видовженого циліндра та більш короткого. Статуетки виготовлялися спочатку прийомом стругання та скобління, з тим їх поверхні вирівнювалися, вигладжувалися і полірувалися. На відполірованій поверхні прорізалися тонкі глибокі лінії, що утворювали складні орнаментальні композиції, або ж фігурки залишалися без орнаментального оздоблення.

За морфологією можна виділити чотири типи статуеток. Їх визначення здійснено з урахуванням варіантів стилістичного формоутворення, на основі аналізу загальної форми фігурок та її розмірів, співвідношення верхньої й нижньої частин статуеток та характеру оформлення їхніх поверхонь, визначення варіативності оформлення їх верхніх і нижніх країв, а також стилістичного аналізу їх орнаментального оздоблення та взаємозв'язку форми й орнаменту. Комбінація цих чинників дає можливість визначити ряд загальних і особливих рис, притаманних серії мізинської пластики.

Перший тип статуеток налічує три антропоморфні фігурки, що є схематизованими зображеннями чоловічих фалосів, які, вірогідно, були ускладнені жіночою тематикою (табл. 1, рис. 1, 1).

Форма. Статуетки виконані як кругла скульптура з бивня мамонта і мають видовжену пряму циліндроподібну форму. Найбільша з них має довжину 14,5 см і ширину 5,3 см, найменша, відповідно, 4,2 см x 1,1 см. Скульптури вирізані з урахуванням симетрії щодо вертикальної осі витвору і складаються із двох частин. Верхня частина значно довша за нижню, вона ледь вигнута, звужена та загострена угорі. Нижня частина коротша, трохи ширша і більш об'ємна. Вона дещо закруглена, а потім звужена донизу. Передня поверхня статуеток пряма і сплюснена, а бокові та задня – опуклі. Прямий вузький видовжений профіль статуеток у верхній частині сплюснений, звужений і загострений, у нижній частині – більш опуклий і звужений донизу.

Графічне оздоблення. Дві статуетки з трьох мають графічні орнаментальні композиції, нанесені на передньому, бокових та задньому боках їх верхньої частини. Третя статуетка позбавлена будь-якого орнаменту. На верхній частині передньої поверхні двох фігурок маємо схожу складну графічну композицію, вирізану симетрично по відношенню до вертикальної осі. Вона розпочинається з самого краю верхньої частини, де посередні – зверху донизу, близько одна до одної – прорізани дві вертикальні глибокі паралельні лінії, від яких по обидва боки від їх нижніх кінців, майже горизонтально відходять

по одній лінії, що утворюють широкий кут вершиною догори. Нижче під ним прорізано, один під другим, ще два широкі кути, також вершинами догори, що візуально читаються як мотив подвійного шеврону. Усі три кути розміщені паралельно і симетрично один під одним. Нижче від верхніх кутів, симетрично і паралельно до них, прорізано ще два розлогіх кути, близько один до одного, вершинами догори, які також повторюють мотив подвійного шеврону. З двох сторін верхні й нижні кути окреслені та замкнуті двома довгими паралельними вертикальними лініями, по одній з кожного боку. Ця «верхня центральна графічна композиція» зовні, з трьох сторін окреслена ледь помітними численними рисками. Під нею нижче прорізаний ще один трохи менший розлогий кут, вершиною догори, від країв якого з двох сторін донизу прорізано по одній довгій вертикальній лінії. Між цими двома лініями на внутрішньому полі нанесені численні тонкі ледь помітні рисочки різної довжини й різного нахилу. Це видовжене графічне зображення, що звужується догори, певною мірою повторює скульптурну форму верхньої частини фігурки, що, вірогідно, є художнім прийомом подвійного повторення фалічної форми, виконаної як у скульптурі, так і у графіці. Особливої декоративності цим двом фігуркам надає також геометричний орнамент, що покриває їх бокові та зворотні поверхні. Перша, більша фігурка оздоблена шевронами, а друга – зигзагами та ромбами.

Загалом усі три статуетки наочно ілюструють, що кожна з них має як загальні, так і особливі риси. Схожість проявляється у їх видовженій і звуженій формі (хоча кожна статуетка відрізняється своїми розмірами). Своєрідність стилістики двох статуеток із декором виявляється в тому, що їх характерна фалічна форма має орнаментальне оздоблення у верхній частині, що підкреслює її зміст. Графічне оформлення скульптурної форми витримане за двома чинниками. Передня поверхня обох фалосів має однакові геометричні композиції у центральній частині, тоді як їх бокові та зворотні поверхні прикрашені різними геометричними мотивами. У виконанні скульптури та орнаменту простежується деяка недосконалість. Третя фігурка може мати подвійну семантику: фалос-жінка.

Другий тип статуеток налічує сім схематичних жіночих фігурок своєрідної стилістики (табл. 1, рис. 1, 2).

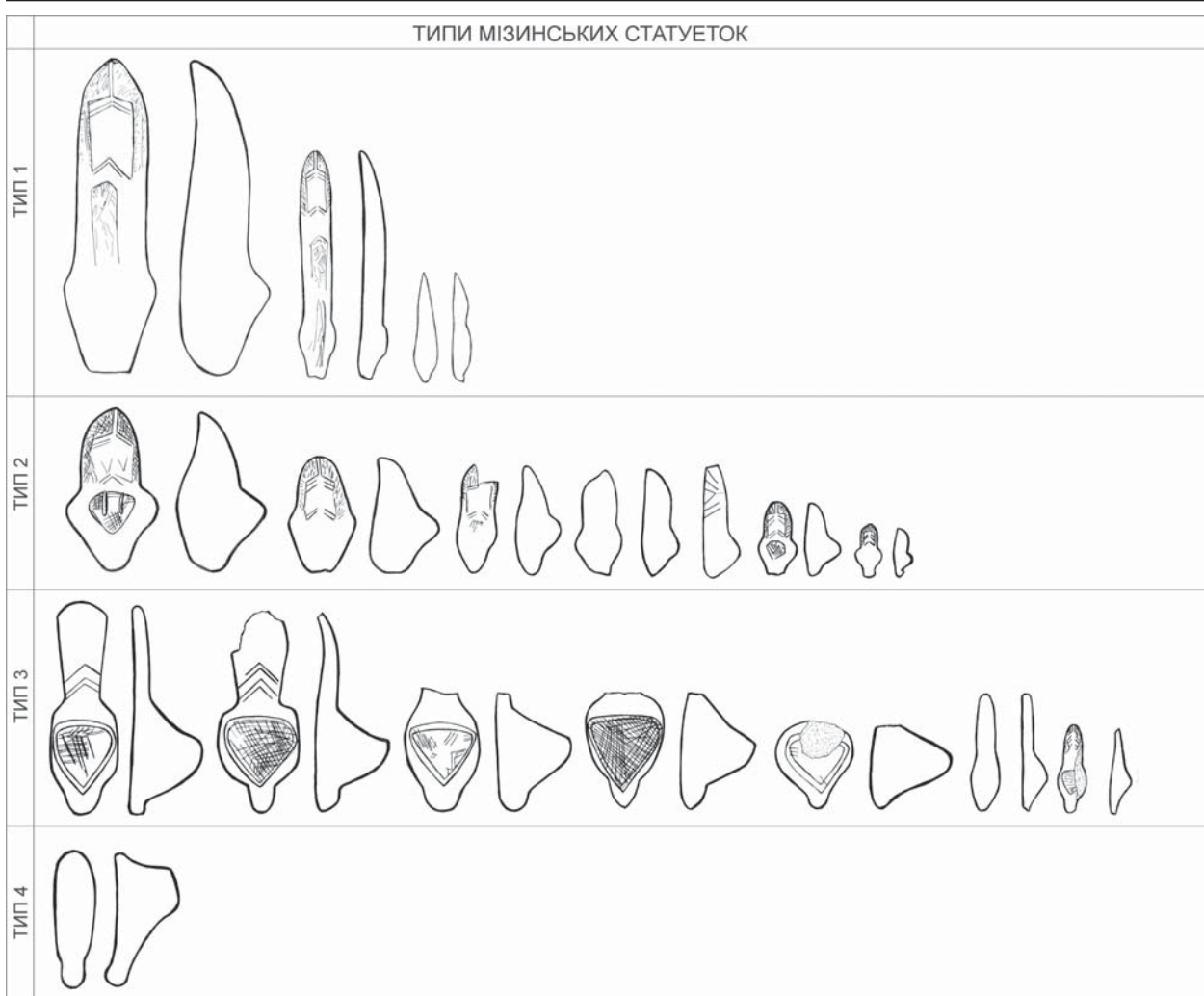


Табл 1. Чотири типи статуєток Мізіна.

Форма. Статуєтки втілюють зображення схематизованого утятого жіночого тіла, виконаного у техніці круглої скульптури із бивня мамонта. Найбільша має довжину 7,2 см і ширину 4,3 см, найменша, відповідно, – 2,3 см і 1,2 см. Фігурки виготовлені з урахуванням симетрії щодо вертикальної осі. Їх тіло ділиться на дві майже рівні частини. Передня поверхня пряма і сплюснена, її верхня частина трохи вигнута, звужена та загострена догори. Нижня частина різко розширена і симетрично закруглена з обох сторін, а потім поступово і суттєво звужена донизу. Бокові та задня поверхні опуклі.

Профіль фігурок прямий, у верхній частині він звужений і загострений донизу, а його нижня частина підкреслено виступаюча і об'ємна, з прямим животом, округлими стегнами та рельєфно опуклими сідницями. Нижній край витворів звужений і у трьох фігурок окреслює вельми вкорочені ніжки. В цілому геометрична форма статуєток лаконічно й виразно втілює схематизоване зображення жінки з прямим і трохи

видовженим тулубом та характерною для жіночого тіла опуклою нижньою частиною зі стилістично підкресленими, рельєфно виступаючими стегнами й сідницями. Графічне оздоблення значно збагачує скульптурну форму, хоча у виконанні орнаменту простежуються деяка недосконалість.

Графічне оздоблення. Із сімох статуєток шість мають орнаментальне оздоблення (з урахуванням того, що статуєтка без орнаменту не була закінченою). Декор кожної статуєтки має певні особливості. П'ять фігурок мають складну графічну композицію, що вирізана на передній поверхні верхньої частини цих виробів, із врахуванням симетрії по відношенню до їх центральної вертикальної осі. Вони аналогічні першому типу статуєток за центральною графічною композицією, яка є в цілому характерною для мізинської пластики. Серед фігурок цього типу особливо виділяються дві. Їх особливістю є те, що на передній поверхні посередині нижньої частини кожної фігурки вирізаний лобково-генітальний трикутник –

вершиною донизу, що є ознакою жіночої статі. Внутрішнє поле обох трикутників оздоблене геометричними орнаментальними мотивами, індивідуальними для кожного. Одна з цих фігурок, найбільша за розмірами серед статуеток даного типу, прикрашена складним геометричним орнаментом, який вкриває бокові та зворотну поверхні її нижньої частини тіла. Цей орнамент, що складається з шевронів, прямих ліній, ромбів та зигзагів, у поєднанні з графічними композиціями на її передній поверхні особливо виокремлює цю фігурку, підкреслюючи її скульптурну форму.

Особливістю декору статуеток другого типу є те, що бокові та задня поверхні у чотирьох фігурок позбавлені будь-якого орнаменту. А ще дві фігурки прикрашені тільки шевронами. Загалом сім жіночих статуеток цього типу ілюструють, що при дотриманні доволі стандартної схематизації жіночого тіла, особливість кожної статуетки виявляла себе у варіюванні розмірів та декору.

Третій тип статуеток налічує сім схематичних жіночих фігурок відповідної стилістики (табл.1, рис.1, 3).

Форма. Статуетки втілюють зображення схематизованого утятого жіночого тіла, виконаного в техніці круглої скульптури. Найбільша статуетка має довжину 9,5 см і ширину 3,1 см, найменша, відповідно, – 4,0 см і 1,2 см. Фігурки вирізані з урахуванням симетрії щодо вертикальної осі витвору. Їх пряме, сплющене тіло ділиться на дві майже рівні частини. Верхня частина тіла пряма, пласка та трохи закруглюється догори. Нижня частина різко розширена і симетрично закруглена із обох боків, закінчується внизу маленьким, вузьким і трохи закругленим виступом. Передня поверхня нижньої половини тіла сплющена, задня та бокові – опуклі.

Профіль статуеток прямий. Верхня частина тіла, що виглядає як утятий тулуб без голови, рук та грудей, має вузьку видовжену та пряму форму. Нижня частина тіла має прямий плоский живіт, плавно закруглені стегна та різко виступаючі об'ємні сідниці. Особливість морфології нижньої половини тіла полягає у сплющеності передньої поверхні, яка зрізана під кутом, та опуклості задньої і бокових поверхонь. Завдяки цьому профіль статуетки має підкреслено геометризовану форму із тонким прямим видовженим тулубом та різко й рельєфно виступаючими сідницями кутоподібної форми. Нижній вузький загострений або трохи

закруглений край фігурки передає вельми вкорочені маленькі ніжки.

Складні геометричні орнаментальні композиції, що покривають шість статуеток (одна не має декору), надають кожній із них особливої декоративної привабливості та неповторності.

Графічне оздоблення. Аналіз орнаментального оздоблення статуеток даного типу не може бути вичерпним, тому що із шести тільки дві фігурки не мають пошкоджень. У однієї пошкоджена верхня частина тіла, у другій частково пошкоджені обидві частини, а у трьох збереглися тільки нижні частини. Утім, незважаючи на деякі втрати, є цілком очевидним, що саме цей тип статуеток відзначається особливою проробкою скульптурної форми, досконалістю та вишуканістю орнаментальних композицій. Водночас декор тут, попри свої особливості, має й певні загальні риси, притаманні мізинській геометричній графіці в цілому.

Схожість декору виявляється у наявності на передній поверхні верхньої частини тіла найменшої, сьомої фігурки вже охарактеризованої центральної складної геометричної композиції, що вельми нагадує подібні стандартні композиції двох попередніх типів статуеток. Фрагменти цієї, однак вже не повної, а «скороченої» композиції можна помітити у ритмічно розміщених шевронах на передній поверхні верхньої частини двох перших, більших за розмірами статуеток. Схожість декору проявляється також у розміщенні на передній поверхні усіх шістьох фігурок, посередині їх нижньої частини, лобково-генітального трикутника вершиною донизу, що є ознакою жіночої статі. Особливістю є те, що на п'яти фігурках ці трикутники подвійні. Внутрішнє поле всіх трикутників оздоблене геометричними орнаментальними мотивами, індивідуальними для кожного. Своєрідність декору статуеток третього типу найбільш виразно проявляється в оздобленні задніх частин їх тіла, при тому, що кожна орнаментальна композиція є неповторною.

У трьох майже цілих фігурок повністю декорована як верхня, так і нижня частини тіла. Цей декор візуально сприймається як єдиний орнамент, утворений з різних мотивів. На першій фігурці він складається з довгих вертикальних та коротких горизонтальних ліній, вирізьблених на верхній, сплющеній грані задньої частини тіла, та рядів меандрів, доповнених шевронами – на її нижній, опуклій задній частині. На другій фігурці верх задньої частини тіла оздоблено довгими вертикальними лініями, доповненими з обох боків ромбами та зигзагами, які щільними рядами

обіймають також її нижню частину. На останній, сьомій фігурці складний орнамент із шевронів рівномірно вкриває передню й задню поверхні її тіла. Особливістю декору всіх шістьох статуеток є те, що найбільш складні, тонко і щільно вирізані орнаменти вкривають верхню, сплюснену поверхню нижньої половини тіла. Саме тут на чотирьох статуетках створені унікальні композиції з меандрів, які зустрічаються тільки на цьому типі жіночих зображень, хоча композиції з шевронів на двох інших фігурках є не менш вишуканими та досконалими.

Четвертий тип статуеток представлений лише однією фігуркою, яка схематично відтворює тільки нижню половину тіла вельми своєрідної стилізації (табл.1, рис.1, 4).

Форма. Фігурку розмірами 5,9 x 2,0 см виготовлено з бивня мамонта, у техніці круглої скульптури. Виглядає вона як схематичне зображення нижньої половини жіночого тіла з підкреслено геометризаними деталями. Її передня поверхня дещо вигнута, має плоский живіт і досить видовжені боки, що поступово й симетрично звужуються донизу. Закінчується вона вузьким, закругленим виступом, що окреслює вкорочені ніжки. Бокові поверхні статуетки помітно сплюснені й широкі. Три сплюснені і вузькі грані (верхня середня та нижня) задньої частини тіла, зрізані під кутом одна до одної.

У профіль нижня половина жіночого тіла має підкреслено геометричну форму з рельєфно виступаючими кутоподібними сідницями та видовженими вузькими ніжками. Статуетка не має орнаментального оздоблення і належить до вельми оригінального типу зображень, відомих у мистецтві палеоліту як втілення художньої концепції «зображення частини тіла замість цілого» (Iakovleva 1995, p.281-283). Цей принцип лаконічної презентації схематизованої нижньої половини тіла був застосований, у дещо іншому варіанті, для виготовлення мініатюрної фігурки з Бармаків, вирізаної із заготовки циліндричної форми з бивня мамонта (Пясецький 2009, с.140-143). Утім, схематизовані зображення нижньої половини жіночого тіла різних ступенів стилізації достатньо широко представлені і в інших регіонах Європи впродовж усього верхнього палеоліту.

Мізинський стиль

Вісімнадцять антропоморфних статуеток Мізіна, що складаються з чотирьох типів зображень, ілюструють дотримання певних правил при формуванні їх скульптурної форми та виконанні орнаментального оздоблення. Ці

правила виявляють себе передусім у використанні досить стандартних заготовок із бивня мамонта, що мали циліндричну форму і відрізнялися лише довжиною, яка визначалася потрібним розміром кожної статуетки. Схожість технічних прийомів різьблення фігурок та їх орнаментального оздоблення також ілюструє своєрідний стиль мізинської скульптури. За комплексом цих технічних прийомів можна визначити руку кількох виконавців різного ступеня вправності. Так, більшість фігурок першого й другого типів були виконані руками одного майстра. Іншим майстром вирізані фігурки третього типу. Фігурка четвертого типу виготовлена ще одним виконавцем.

Про те, що статуетки вирізалися безпосередньо на поселенні, свідчать знайдені заготовки з бивня мамонта та незавершені фігурки. Серед усіх скульптурних витворів особливою досконалістю різьблення виділяється третій тип статуеток. Найбільш виразно це виявляє себе у вишуканості їх орнаментального оздоблення.

Характерною рисою мізинської пластики є те, що статуетки перших трьох типів представлені групами. Перший тип налічує три статуетки, другий і третій – по сім. Водночас розміри статуеток у кожній із груп коливаються – від більших до менших, при тому, що це аж ніяк не впливало на досконалість скульптурної форми та орнаментального оздоблення. Спільною рисою є те, що в кожній із трьох груп поряд з декорованими витворами наявні й фігурки без декору.

У скульптурі Мізіна простежується художня тенденція до геометризації форми всіх чотирьох типів статуеток та більшої сплюсненості статуеток третього й четвертого типів. Форма жіночих статуеток другого і третього типів лаконічно й виразно втілює схематизоване зображення утятого жіночого тіла з прямим та дещо видовженим тулубом і характерною для жіночого тіла опуклою нижньою частиною з рельєфно виступаючими стегнами й сідницями. Головною особливістю фігурок третього типу є значно більша сплюсненість безголового тулуба та характерні кутоподібні сідниці, що закінчуються вкороченими маленькими ніжками.

Четвертий тип, представлений тільки однією статуеткою – у вигляді схематичного зображення нижньої половини жіночого тіла без декору, – демонструє оригінальний тип зображень, відомий у мистецтві палеоліту як втілення

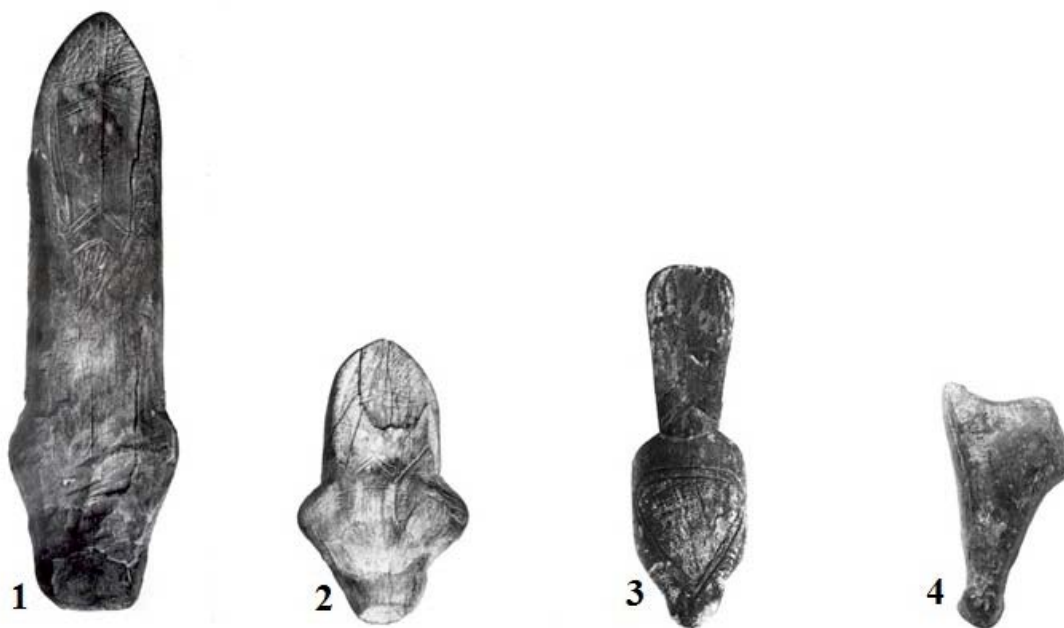


Рис.1. Статуетки Мізіна: 1 – схематична фалічна фігурка (перший тип), 2 – схематична фігурка жінки (другий тип), 3 – схематична фігурка жінки (третій тип), 4 – схематична фігурка жінки, нижня частина тіла (четвертий тип)

концепції «зображення частини тіла замість цілого».

Особливість декорованих витворів Мізіна полягає в тому, що фігурки мають як схожі, так і неповторні графічні композиції, що надає кожній статуетці певної індивідуальності. Стандартна складна графічна композиція, виконана на передній поверхні верхньої частини статуеток фіксується на двох фігурках першого типу, на п'ятих фігурках другого типу та на одній фігурці третього типу. Рештки цієї композиції маємо також ще на двох фігурках третього типу. Другим стандартним графічним елементом є стилізований жіночий лобково-генітальний трикутник, вирізаний на передній поверхні нижньої частини тіла двох статуеток другого типу та на шістьох фігурках третього типу. Особливістю цих трикутників є те, що кожен із них має свій неповторний орнамент. Третій змістовий елемент маємо на передній поверхні верхньої частини тіла двох статуеток першого типу – у вигляді стилізованого чоловічого фалоса. Спільним для всіх трьох розглянутих типів графічних композицій є те, що виконані вони виключно на передній поверхні статуеток і з урахуванням симетрії щодо вертикальної осі витвору. На відміну від певної стандартності композицій передньої поверхні статуеток, орнаменти, виконані на їх бокових та задніх поверхнях, є неповторними.

Орнамент першого типу статуеток пов'язаний тільки з задньою та боковими поверхнями їх верхньої частини. Його мотиви були обмежені виключно шевронами на першій статуетці, та зигзагами й ромбами – на другій.

Орнамент другого типу статуеток нанесено на задню та бокові поверхні їх нижньої частини. Дві фігурки оздоблено шевронами, ще одну прикрашено складною композицією із шевронів, прямих ліній, зигзагів та ромбів. У такий спосіб – за допомогою одних і тих самих геометричних мотивів у різних варіаціях (прямих довгих ліній, шевронів, зигзагів, ромбів) – було особливо підкреслено верхню задню частину першого типу статуеток та нижню задню частину фігурок другого типу.

Із задньою та боковими поверхнями тіла пов'язаний і орнамент статуеток третього типу. У трьох майже цілих фігурок повністю декорована як верхня так і нижня частина тіла. На кожній із них цей декор сприймається як єдиний орнамент, складений із мотивів, використаних у різних варіаціях (прямі довгі лінії, прямі короткі лінії, шеврони, зигзаги, меандри). На трьох інших, пошкоджених фігурках, від яких лишилася тільки нижня частина тіла, орнамент складається із шевронів та меандрів. Особливістю декору всіх шістьох фігурок третього типу є те, що найскладніші і вельми тонко та щільно виконані орнаменти

вкривають верхню, сплюснену поверхню нижньої половини їх тіла. Чотири фігурки прикрашають унікальні композиції з меандрів, які зустрічаються тільки на цьому типі жіночих зображень. Усі вони створені з урахуванням симетрії відносно центру поверхні цієї грані. Сьома фігурка не мала ніякого декору.

У цілому мізинська пластика має антропоморфний характер. Вона представлена скульптурою чоловічих фалосів, ускладнених жіночою тематикою (перший тип статуеток), та серією жіночих статуеток варіативної стилістики (другий, третій і четвертий типи статуеток). Щодо інтерпретації третього типу статуеток як «фігурок птахів», то враховуючи виявлені послідовні типи стилізації саме жіночого тіла у мізинській пластиці, вона залишається гіпотетичною. Водночас поліморфізм зображень та синкретизм форм палеолітичного мистецтва має логічні пояснення запропонованих інтерпретацій.

Характерною рисою мізинської стилістики є також лаконічність та схематизм скульптурної форми, яка значно збагачується складним геометричним орнаментальним оздобленням. Поєднання геометризованої, вельми схематичної скульптури з досить складним геометричним орнаментом надає неповторності, вишуканості та особливої естетичної привабливості пластиці з Мізіна і дає підстави говорити про існування особливого, мізинського стилю фігуративної скульптури.

Концептуальні особливості схематичних зображень.

У цілому в мистецтві пізньої пори верхнього палеоліту України, статуетки, представлені як круглою скульптурою «*ronde bosse*», так і сплюсненою скульптурою «*contour découpé*», ілюструють схильність до схематизму та лаконізму художніх образів (Яковлева 1992, Iakovleva 1992; 1995; 1999, p.113-117). Мізинська, найбільш численна колекція дрібної пластики, належить до кола скульптурних зображень із бивня мамонта, які набули особливого розвитку на теренах Наддніпрянщини та Волині (15 000 BP – 14 500 BP AMS). Простежується також, що окрім бивня мамонта, який був пріоритетною сировиною для створення мобільної скульптури, використовувались також місцеві м'які породи каменю та дніпровський бурштин. Це відкривало додаткові можливості для втілення художніх образів в матеріалі різного походження та різної властивості (Iakovleva 2009, p.719-732). Так, у Бармаках вельми схематизоване мініатюрне

зображення утятого жіночого тіла було виготовлене з бивня мамонта, тоді як у Добранічівці для кожної з трьох фігурок утятого жіночого тіла було використано різний матеріал: бивні, пісковик, бурштин. Плоска фігурка з бивня без будь якого графічного декору з Добранічівки, виконана у техніці «*contour découpé*», вельми нагадує плоскі декоровані фігурки з бивня з Межирічів (Яковлева 1992, с.328-329; Iakovleva 1999, p.115-116). Водночас фігурки з бурштину та пісковика Добранічівки мають схожість із мізинськими статуетками з бивня (другий та четвертий типи). У Межирічах п'ять антропоморфних схематичних фігурок виготовлено у техніці сплюсненої скульптури виключно з бивня мамонта. Три з них є статуетками жінок, четверта – знаряддя праці, що повторює абриси жіночої фігурки, а п'ята – зображенням людини з обличчям. У свою чергу, фігурки з Єлисеєвичів 1 демонструють використання двох абсолютно різних матеріалів – бивня і крейди. Дві схематизовані мініатюрні фігурки у вигляді нижньої половини жіночого тіла виконано в техніці круглої скульптури з крейди, тоді як єдину реалістичну статуетку, що являє собою зображення жінки без голови, рук та кінцівок ніг, зроблено у техніці круглої скульптури з бивня мамонта. Варто зазначити, що у Єлисеєвичів 1 та Бармаках крейда й мергель використовувались також для схематичних зображень звірів, із лаконічним мінімалізмом підкреслення їх видової приналежності (Яковлева 2010, 25-28; Iakovleva 2004, p.225-237; 2009, p.719 -723).

Насамкінець зазначимо, що серед цієї дрібної скульптури схематичного характеру пріоритетними були вельми схематизовані зображення жінок, які ілюструють виважені сталі стилістичні варіації. Попри всі відмінності реалістичної статуетки з Єлисеєвичів 1 та схематичних статуеток Мізіна, Межирічів, Добранічівки, Бармаків, Єлисеєвичів 1 – усі вони належать до широкого кола зображень європейського палеоліту, що втілюють у собі навмисно неповне (утяте) зображення оголеного безголового жіночого тіла, доволі часто позбавленого рук та кінцівок ніг. Продовженням цієї вельми поширеної концепції є серії доволі спрощених схематичних зображень виключно нижньої половини тіла жінки та окремих лаконічних зображень жіночої статі, у вигляді лобково-генітального трикутника та вульви. Порівняння статуеток жінок із Мізіна, Межирічів, Добранічівки, Бармаків, Єлисеєвичів

1 зі схематичними фігурками з Петерсфельда, Горенсдорфа, Ардернаша, Ношателя наочно ілюструють концептуальні особливості

ЛІТЕРАТУРА

Абрамова З.А. Палеолитическое искусство на территории СССР // САИ – А4-3. – М.-Л., 1962 – 84с.

Библикова В.И. О происхождении мезинского палеолитического орнамента // СА. – 1965. – №1. – С.3-8.

Борисковський П.И. Палеолит України // МИА. – №40. – М.-Л., 1953. – 464с.

Городцов В.А. Археология. – Т. 1. Каменный период. – М., Госиздат, 1923. – 397 с.

Ефименко П.П. Первобытное общество. Очерки по истории палеолитического времени. (3-е изд). – К.: 1953, 663с.

Замятин С.Н. Очерки по палеолиту. – М.-Л., 1961. – 176 с.

Пясецький В.К. Палеоліт Волинської височини і Малого Полісся. – Рівне, 2009.

Стицън А.А. Русский палеолит. Зап. русск. и славянск. археолог. Русск. археолог. общ. – Т.ХІ. – СПб., 1915.

Столяр А.Д. К вопросу о социально-исторической дешифровке женских знаков верхнего палеолита // МИА, № 185. – 1972. – С.202-219.

Филиппов А.К. Антропоморфные фигурки из Мезина (техніко-морфологический аспект) // Пластика и рисунки древних культур. – Новосибирск: Наука, 1983. – С.35-41.

Шовкопляс И.Г. Мезинская стоянка. К истории Среднеднепровского бассейна в позднепалеолитическую эпоху. К.: Наукова думка, 1965. – 303с.

Яковлева Л.А. Схематические позднепалеолитические женские статуэтки Поднепровья. Первобытная археология. К.: Наукова думка, 1989. – С.42 -54.

Яковлева Л.А. Мобильное искусство позднего палеолита Поднепровья (по материалам Мезина, Межиричей, Добраничевки). *Actes du XIIIème Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*. Bratislava, 1-7 septembre 1991, Institut Archéologique de l'Académie Slovaque des Sciences. – 1992. – С.326- 329.

Яковлева Л. Пізній палеоліт. Історія декоративного мистецтва України. – Т.1. ІМФЄ НАНУ. – К.: 2010. – С.23-50.

Iakovleva L.A.

The portable sculpture of Mezine : typology, technology, stylization

The total inventory of the ivory statuettes from Mezine is constituted of 18 exemplars which are classified into four types following their morphology and technology. The detailed studies are based on the analysis of the raw material technique of execution, the morphology and the geometric decoration, as well as the stylization of their representation.

формотворення схематичної скульптури різних європейських регіонів та їх конвергентний характер.

Breuil H. Les subdivisions du Paléolithique supérieur et leur signification // *Compte rendu du Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistorique à Genève, 1912*, XIVème session. – Т.1. – Genève: Editeur Albert Kündig, 1913. –P.165-238

Burkitt M.C. Prehistory (A study of early cultures in Europe and the Mediterranean basin). – Cambridge, 1925.

Iakovleva L. Les statuettes féminines en ivoire du Mézinien de Mejrliche (Ukraine). –BSPF. – Ö.89, n 3. – Paris, 1992. – P.68-71.

Iakovleva L. Les Représentations féminines du paléolithique supérieur de Mézine (Ukraine) // *L'Anthropologie*. – Т.99, n 2/3 – Paris, 1995. – P.273-285.

Iakovleva L. L'art dans les habitats du paléolithique supérieur d'Europe orientale // *L'Anthropologie*. – Т.103, n 1. – Paris, 1999. – P.93 – 120.

Iakovleva L. Les concepts artistiques des représentations féminines dans les habitats du Paléolithique supérieur récent en Europe orientale en comparaison avec ceux du magdalénien moyen en Europe occidentale. In. *Art du paléolithique supérieur. Actes du XIV Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques. Session 8. Belgique, 2-8 septembre 2001.* ERAUL 107. – Liège, 2004. – Đ.225-237.

Iakovleva L. L'art mézinien en Europe orientale dans son contexte chronologique, culturel et spirituel // *L'Anthropologie*. – Т.113. – Paris, 2009. – P.691-752.

Marshack A. Upper Palaeolithic Symbol Systems of the Russian Plain : Cognitive and Comparative Analysis // *Current Anthropology*. – V.20, N2. – 1979. – P.271-311.

Salmony A. Some Paleolithic ivory – carvings from Mjzine // *Artibus Asiae*. – Т.1. – 1949. – С.113-118.

Volkov Th. Nouvelles découvertes dans la station paléolithique de Mézine // *Compte rendu du Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistorique à Genève, 1912, XIVème session.* –Genève : Editeur Albert Kündig, 1913. – Т.1. – P.415-428.